

bundelende functie. In het algemeen mist men overigens expliciete aandacht voor de onderlinge beïnvloeding van de vier beschreven organisaties. Er moet meer over te zeggen zijn dan wat men tussen de regels kan vinden. De a-politieke opstelling van Jong Java betekende bijvoorbeeld voor Boedi Oetomo weinig goeds; een politiek geschoolde *Nachwuchs* ontbrak.

Tot slot is het de lezer zonneklaar — en dat is de verdienste van dit vlot geschreven en prachtig uitgevoerde proefschrift — waarom deze partijen en organisaties in de marge van het nationalisme nauwelijks aandacht hebben getrokken. Als Javanistische organisaties pasten zij niet in het Indonesisch nationalisme dat zich in die jaren in enkele grote partijen verzamelde en naar groter eenheid met een duidelijk politiek doel toewerkte. Hun geschiedenis is echter relevant voor ieder die geïnteresseerd is in de Javanistische traditie in het huidige Indonesië.

Elsbeth Locher-Scholten

G. B. J. Hiltermann, *G. B. J's kijk op zijn tijd. Belevissen, herinneringen en overpeinzingen uit de twintigste eeuw* (Den Haag: Sdu uitgevers, 1995, 230 blz., f35,-, ISBN 90 12 08274 9).

Al hadden de memoires van G. B. J. Hiltermann natuurlijk onder de titel 'de toestand in de wereld' moeten worden uitgegeven, de ondertitel van het boek vat de inhoud toch treffend samen. *G. B. J's kijk op zijn tijd* bundelt een serie korte opstellen van politiek-historische aard, met Hiltermanns eigen levenservaringen vermengd. Dat de interesse van Hiltermann met name ligt op het terrein van de buitenlandse politiek wisten we reeds uit zijn radiocauserieën en uit zijn talrijke publicaties. Ook in dit boek schrijft 'Nederlands bekendste journalist en commentator' vooral over politieke processen op wereldschaal, zwaartepunten leggend bij de Midden-Oosten-problematiek, bij de val van het marxisme en bij het begrip 'Europa'. Met zijn vlot geschreven en van belevendheid getuigende essay's wil Hiltermann als ooggetuige en commentator een terugblik bieden op de twintigste eeuw. Hiltermann betoogt dat door onder meer technologische veranderingen ('de micro-elektronische revolutie') en de ineenstorting van het communistische systeem de huidige wereld op de drempel staat van een nieuw tijdperk. Het is daarom tijd voor een terugblik door een ooggetuige. Als de ooggetuigen eenmaal zijn uitgestorven zullen namelijk 'fantasten en roddelaars' vrij baan hebben om de nagedachtenis van overledenen te bevuilen, aldus Hiltermann, die aan de werkzaamheden van historici blijkbaar voorbij gaat.

In zijn memoires doet Hiltermann zelf ook een poging tot verdediging van enkele reputaties, die met name vanwege verhalen over een vermeende halfslachtige houding in de bezettingsjaren schade hebben opgelopen. Zo komt hij op voor de goede naam van *De Telegraaf*, het dagblad waaraan Hiltermann als redacteur verbonden is geweest. Het is boeiend te lezen hoe Hiltermann in een dergelijk betoog van een afstandelijk analist verandert in een betrokkene die niet aarzelt waarde-oordelen uit te delen. Zo blijkt dat Hiltermann zich nog steeds kwaad kan maken over de rechtszaak die hij in 1969 met *de Volkskrant* heeft moeten uitvechten. In zijn radio-causerie had Hiltermann de in zijn ogen anti-Israëliëse berichtgeving van deze krant gehekeld, waarvoor hij de kwalificatie 'anti-semitisch' gebruikte. Hiltermann heeft er duidelijk behoefte aan deze zaak eindelijk eens recht te zetten. Hij geeft een breedvoerige uitleg van het begrip anti-semitisme om dan enigszins gezocht te concluderen dat hij de zaak eigenlijk met 2-1 won: want al werd *de Volkskrant* dan in hoger beroep in het gelijk gesteld, de Raad voor de Journalistiek schaarde zich aan Hiltermanns zijde, en dat telt. Hiltermann is de geboren commentator, maar het betoog wordt pas daar boeiend waar hij als ooggetuige naar voren treedt. Het overgrote deel van zijn boek is echter gevuld met politiek-historische analyses in de

trant van zijn radio-praatjes: interessant en verhelderend, maar soms aanvechtbaar en vaker nog gedateerd. Men kan bijvoorbeeld van mening verschillen over de vraag of de nederlaag van nazi-Duitsland op precies vier fatale beslissingen van Adolf Hitler is terug te voeren, zoals men ook vraagtekens kan plaatsen bij de actualiteitswaarde van een biografisch portret van Michael Gorbatsjov. Interessanter is het dan te lezen over het bezoek dat Hiltermann in 1938 als jong verslaggever aan de *Reichsparteitag* te Neurenberg bracht, of te vernemen over de rondreizen die hij al begin jaren dertig door de Sovjetunie ondernam.

Hiltermann is een markante persoonlijkheid die geboren is in Buenos Aires, in zijn Amsterdams grachtenpand een privé-butler in dienst had, en in de jaren vijftig en zestig eigenaar was van *de Haagse Post*. De ondertitel van zijn memoires luidt *Belevenissen, herinneringen en overpeinzingen uit de twintigste eeuw*. Het is jammer dat de persoonlijke herinneringen en belevenissen door de overpeinzingen worden overvleugeld.

Jan-Jaap van den Berg

K. Bosma, C. Wagenaar, ed., *Een geruisloze doorbraak. De geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de wederopbouw van Nederland* (Rotterdam: N Ai uitgevers, 1995, 536 blz., f99,50, ISBN 90 72469 90 9).

Wederopbouw is een begrip dat menigeen associeert met 5 mei 1945, bevrijdingsfeesten, de terugkeer van de prinsesjes, vadertje Drees, het Wilhelmus voor op de tong, het eten op de bon en de schouders eronder. Maar wanneer begon de wederopbouw echt? Wie het imposante boek over de wederopbouw *Een geruisloze doorbraak* opslaat, ziet dat vrijwel de helft is gewijd aan de periode tot 1945. Het boek dat onder redactie van Koos Bosma en Cor Wagenaar door een keur van deskundigen is gemaakt, opent met een aantal hoofdstukken waarin de Duitse bouw-cultuur van voor de oorlog een belangrijke plaats inneemt. Duitsland was een snel industrialiserende natie en natuurlijk vonden Nederlandse architecten dat interessant. Zeker, er was een tendens naar een zogeheten volkse, 'streekeigen', historiserende en toch moderne stedenbouw. In ons land manifesteerde die zich vanaf de jaren twintig in de zogenaamde Delftse School die in Duitsland pendanten had in bijvoorbeeld de *Stuttgarter Schule* en het werk van de bouwkundige Paul Schmitthenner die met zijn boek *Baukunst im Neuem Reich* (1934) tot na de oorlog ook in Nederland invloed uitoefende. Het rurale, volkseigene bouwen vond ook in Scandinavië ingang. In Nederland was de Delftse School met de hoogleraar M. J. Granpré Molière als grondlegger; het Nieuwe Bouwen met zijn meer cosmopolitische en streng-functionalistische bouwstijl was uit de gratie. De inzichten van de Delftse School wogen zwaar bij de wederopbouw in 1941 en 1942 van Rhenen, Scherpenzeel en Wageningen; wie een dagje over heeft kan met name in Scherpenzeel en Wageningen de nog redelijk ongerepte bouwensembles van de Delftse School aanschouwen. Met fascisme had de Delftse School niet veel van doen, wel met een hang naar een historiserende, hiërarchische samenleving waarin het gezag van kerk en stadhuis centraal hoorde te staan en waarin het 'authentieke' baksteen, ornamenten naar middeleeuwse trant en een ambachtelijk imago hoog werden gewaardeerd, ondanks een groeiend inzicht dat het moderne leven om massabouw niet heen kon. De oorlog verhevigde dat inzicht: *Reichswohnungkommissar* Robert Ley 'achtte rationalisatie en standaardisatie onvermijdelijk. De massawoningbouw die hieruit voortkwam, sloot op geen enkele wijze aan bij het rurale, volkse ideaalbeeld. Door de escalatie van de oorlog werd de bloed- en bodem ideologie verdrongen dooreen modemiseringsdwang. Echo's hiervan drongen ook door in Nederland', aldus de inleiding van *Een geruisloze doorbraak*. Zoals Duitsland zijn *Kommis-*